

אב תשע"ו – אוגוסט 2016

יְדֵי נָשִׁים רַחֲמָנִיּוֹת בְּשָׁלוֹ יִלְדִיָּהֶן לַמְצוֹת

(מתוך ספר בכתובים)

ענת ישראלי וענבר רווה

ד"ר ענת ישראלי מעצמון, ממייסדות "ניגון נשים" במדרשה באורנים, דיקנית הפקולטה לחינוך במכללת אורנים.
ד"ר ענבר רווה, מרצה באורנים, עוסקת בספרות ותרבות עברית, בהתמחות בספרות חז"ל.

אחד הפסוקים המזעזעים ביותר במגילת איכה הוא הפסוק הזה: "יְדֵי נָשִׁים רַחֲמָנִיּוֹת בְּשָׁלוֹ יִלְדִיָּהֶן הָיוּ לְבָרוֹת לָמוֹ בְּשֶׁבַר בֵּת-עַמִּי" (איכה, ד, י). הפסוק מתאר את מוראות החורבן הראשון. ירושלים נצורה והרעב נעשה כבד ללא נשוא. אי אפשר ובלתי נסבל ממש לתאר לעצמנו את הסיטואציה המתוארת בפסוק: כשהרעב הולך ומחמיר מאבדים בני אדם צלם אנוש והסולידריות החברתית מתפרקת עד היסוד, ואפילו אהבת האם, הנתפסת כאינסטינקט המוטמע בנו עמוקות, עלולה להתחלף באכזריות בלתי נתפסת שקשה אפילו להעלותה על דל שפתנו.

על הפסוק הזה ממגילת איכה, שמתארת את החורבן הראשון, מביא מדרש איכה רבה, שמתאר את מוראות החורבן השני, מדרש מדהים:

איכה רבה פרשה ד, י:

"יְדֵי נָשִׁים רַחֲמָנִיּוֹת בְּשָׁלוֹ יִלְדִיָּהֶן הָיוּ לְבָרוֹת לָמוֹ בְּשֶׁבַר בֵּת-עַמִּי". רבי הונא בשם רבי יוסי אמר: אמר הקב"ה: בנותי לא הניחו אותי לפשוט ידי בעולמי. כיצד? היתה לאחת מהן ככר אחת והיה בה כדי שתאכלנה היא ובעלה ובנה יום אחד, וכיון שמת בנה של שכנתה היתה נוטלת אותו הכיכר ומנחמה אותה בה, והעלה עליהם הכתוב כאילו בשלו ילדיהן למצות. זהו שכתוב "יְדֵי נָשִׁים רַחֲמָנִיּוֹת בְּשָׁלוֹ יִלְדִיָּהֶן", וכל כך למה? בשביל ש"היו לברות למו בְּשֶׁבַר בֵּת-עַמִּי".

מדרש מפתיע זה מציע פירוש מהופך למשמעות המקורית של הפסוק: במקום אם הניזונה מבשר בנה מופיעה כאן אם השוברת את רעבונה של שכנתה השכולה בנותנה לה את ככר הלחם האחרונה של משפחתה. בעשותה כן היא אמנם מונעת מזון גשמי מבנה, אך מעניקה לו מזון רוחני שמביא להבשלתו, וכך במקום אם המבשלת את ילדה מופיעה כאן אם 'המבשילה את ילדה למצות'. במקום אם ש'הוברתה' מבנה, כלומר הבריאה מאכילתו, מופיעה כאן אם שבמעשיה הבריאה את שכנתה, בת עמה השבורה. במקום אם הטובחת את ילדה במו ידיה, מופיעה כאן אם שבמעשה ידיה מונעת את האל מ'לפשוט יד בעולמי', כלומר להכות את בניו ביד חזקה.

ידו המכה של האל נזכרת בפסוק קרוב נוסף שמהדהד אף הוא את 'בת עמי', זו הנזכרת בסופו של הפסוק: "וַיִּגְדַּל עֵוֹן בֵּת-עַמִּי מִחַטָּאת סֹדִים הִתְפַּוְּחָה כְּמוֹ רֶגַע וְלֹא חָלוּ בָּהּ יָדַי" (איכה ד, ו). הבת שעוונה גדול אפילו מחטאי סדום שנהפכה בן רגע ומבלי שהאל יפשט ידו בה והרבה את סבלה, היא ניגודה של האם שבצדיקותה מנעה מעם ישראל גורל קשה מזה, למרות שהיה ראוי לכך בשל חטאיו הגדולים אפילו מחטאי סדום. האל, שהתכוון לפשוט ידו בבתו-עמו בשל עוונה הגדול, נבלם על-ידי מעשה הצדקה של האם האחת, והעונש שניחת על הבת הוקל בשל האם.

מעבר לשימוש המתוחכם בשני הפסוקים עליהם נשען המדרש, מדהים המרחק בין כוונת הפסוק ובין הפרשנות שמציעים לו חז"ל. כנגד השמועות והסיפורים על אימהות שאבדו צלם אנוש מחמת הרעב, מציע המדרש דמות אם שצלם האנוש שלה ומוסריותה גוברים לא רק על הרעב שלה, אלא גם על האינסטינקט האימהי הראשוני שלה, ובסופו של חשבון אף מכריעים את האל, המקל את חומרת עונשיו בזכותה.

מעשה האם הוא אפוא מעשה בעל השפעה רב מימדית: בנתינתה האצילית והאלטרואיסטית היא מחנכת את בנה למצוות ולחסד ומבשילה אותו, ובה בעת מונעת את האל מלהכות בעמו במלוא העוצמה וכך מאפשרת את הבראת העם. תחת האם הקניבלית מהמגילה המקראית מביא המדרש את דמותה ההפוכה של האם המזינה, אך זו איננה רק אם מזינה במובן המילולי של המילה, אלא אם שבהזינה את שכנתה הסובלת הופכת לאם מחנכת ומנהיגה, המשפיעה סימולטנית על בנה ועל אלוהיה.

המדרש מזמין שתי השוואות: השוואה מתבקשת אחת היא בין החשבון האלוהי והחשבון הנשי. האל רוצה להעניש את העם מידה כנגד מידה בעונש קשה יותר מעונשה הקל יחסית של סדום, שלמרות רשעותה הרבה נמחתה בן רגע ולא סבלה סבל ממושך כלשהו מידו של האל. כנגדו מציג המדרש מודל נשי נטול חשבון שבו החסד והדאגה לזולת גוברים על האינטרס האישי ואפילו המשפחתי. השוואה נוספת ומעט רחוקה יותר היא בין פתרונה של האם לחלוקת הככר האחת שנתרה, לבין פתרונו של רבי עקיבא לחלוקת קיתון המים המפורסם בסוגיית 'שניים שהלכו בדרך' (בבלי, בבא מציעא, סב, א). מול המוסר הגברי של רבי עקיבא, הקובע כי 'חייך קודמים לחיי חברך' מציבה האם בסיפורנו מוסר נשי של העדפת השכנה האבלה על פני בני ביתה ועל פניה שלה, ונתינה ללא קדימויות.

להבנת שתי ההשוואות האלה, בין האם לאל ובין האם לחכם, כדאי להיזקק להבחנותיה של גיליגן, הפסיכואנליטיקאית חוקרת תהליכי ההתפתחות המוסרית. גיליגן הגיעה למסקנה שהשיפוט המוסרי של גברים ונשים מתבסס על תפיסות עולם שונות ביחס לקשר שבין האני והסביבה. בניגוד לחוקרי ההתפתחות של המוסריות שקדמו לה אין גיליגן רואה את המוסריות של האישה כעומדת בדרגה נמוכה מזו של הגבר. לדעתה אלו הן שתי תפיסות המשלימות זו את זו, כל אחת חשובה בפני עצמה. השיפוט המוסרי של נשים מבוסס על תפישה של אחריות להפחית ממצוקות העולם, מצוקות אמיתיות וממשיות. זו היא מוסריות המבוססת על אכפתיות לזולת, על מגע אישי. המוסריות של גברים מבוססת על עקרונות של צדק וזכויות. הם מגדירים את ההכרח המוסרי כדרישה לכבד את זכויות הזולת ולהגן על הזכות לחיים ולהגשמה עצמית של כל אדם. כפי שהוא מעוצב במדרש, האל מונע על ידי מוסר גברי המבוסס על עקרונות של צדק - הם פשעו בי ואני פושט בהם ידי. כך גם תשובתו של רבי עקיבא, המדרגת את היררכיית הזכויות של האדם מול זולתו. גיליגן מבססת את ההסבר שלה על התיאוריה ההתפתחותית של צ'ידורו, לפיה ההוויה הנשית מבוססת במידה רבה על קשר, על ממשיות וטיפוליות, דבר שבא לביטוי בדאגתה של האם לשכנתה והפיכתה אותה למושא לטיפול, גם כשהיא מתחרה בטיפול ובדאגה שלה למשפחתה שלה. על פי גיליגן הנשים רואות "עולם דואג ומגונן, אורח חיים שבו את חיה עם אחרים שאותם את אוהבת כמו - או אפילו קצת יותר - משאת אוהבת את עצמך".